

Bernhard Welte

NEKOLIKO MISLI O DJELU I DJELOVANJU MARTINA HEIDEGGERA

Martin Heidegger je umro 26. svibnja 1976. Prigodom tihog pokopa na groblju njegova rodnog grada Meßkircha molile su se crkvene molitve, kako je to on sam zaželio. Njegova je smrt opet svratila pažnju na njega. Jean Lacroix ga je u »Le Mondeu« (28. 5. 1976.) nazvao najvećim filozofom našeg vremena. A u »Frankfurter allgemeine Zeitung« mogli smo istog dana pročitati kako ga Jürgen Busche naziva misliocem stoljeća. Pri koncu svog priloga u »Le Mondeu« pita se Jean-Michel Palmier nije li možda Heidegger bio posljednji veliki filozof.

Na nekoliko stranica koje slijede želimo prikazati njegovu misao, a ujedno se tu i tamo pozabaviti i s dijelom kritičnim i dijelom pozitivnim odjekom na njegove misli.

Kad se 1927. godine pojavilo njegovo djelo »Sein und Zeit« (Bitak i vrijeme), ono je Martina Heideggera odjednom učinilo slavnim po cijelom svijetu. U tom je djelu govorio mlad mislilac koji je proizišao iz Husserlove fenomenološke škole, ali sasvim novim jezikom. Tu je on prikazivao misli koje prije njega još nitko nije prikazao. Tu je on, na nečuvveno konkretan način, filozofirao: o čovjeku, o svijetu, a osobito o čovjeku kao o »bitku-u-svijetu« (In-der-Welt-Sein). Kao bitak-u-svijetu čovjek je »Ek-sistenz«, tj. izlaženje u širinu svoga svijeta.

Njegovo je filozofiranje, po svojoj metodi, bilo fenomenološko. Trebalo je progovoriti o onome što se samo po sebi pokazuje i kako se ono pokazuje. Najedanput su postala važnim temeljna ustrojstva ljudskog bitka, koja su dotad rado zanemarivali kao beznačajna »raspoloženja«. A u njima se na izvanredan način otkrilo i pokazalo ono što se samo po sebi pokazuje i što, pokazujući se, postaje fenomenom.

U »*Sein und Zeit*« Heidegger se posebno upušta u temeljno ustrojstvo tjeskobe. U tjeskobi se, naime, otkriva i postaje fenomenom nešto što je sasvim drukčije od svih bića: ništavilo. Kad je ovdje govor o ništavilu, onda se ne radi o nekoj predodžbi pa niti o nekom pojmu. Radi se o fenomenu, dakle, o nečemu što se pokazuje, ukoliko je čovjek stavljen u tjeskobu i u njoj izdrži.

Izrazima kao što su *egzistencija*, *tjeskoba*, *ništavilo*, izrečene su karakteristične riječi onog vremena i ondašnjeg osjećanja u svijetu. Da li se tu radilo o egzistencijalizmu kao nekoj vrsti višeg i intenzivnijeg subjektivizma? Da li se radilo o novoj vrsti nihilizma? Što je značilo pojavljivanje tjeskobe? U Francuskoj je Jean-Paul Sartre prihvatio te izraze i rječnik iz »*Sein und Zeit*« i svojom čuvenom knjigom »*L'Être et le Néant*« dao tadašnjem osjećanju naročit izražaj. Kucnuo je čas egzistencijalizma.

Postajalo je sve jasnije da je samog Heideggera sve više zanimalo ništavilo koje se samo pokazuje. Zato ga nije zanimalo ni egzistencijalizam, ni neki novi humanizam. Heidegger je te nesporedume vrlo jasno izložio u svom poznatom »Pismu o humanizmu«, koje je upravio na francuskog filozofa Jeana Beaufreta. To je pismo odgovor na ono koje mu je Jean Beaufret pisao u studenom 1949. godine. Tu Heidegger s posebnom jasnoćom razlaže zašto njegovo mišljenje, a osobito ono u »*Sein und Zeit*«, ne može biti humanizam, a još manje subjektivizam. Istina, u »*Sein und Zeit*« se, kao i drugdje, puno govori o ljudskoj egzistenciji. No već je tom formulom bitak čovjeka otvoren u širinu svijeta. Uostalom, tu mu je namjera pokazati kako se u čovjeku javlja nešto što je neusporedivo veće od čovjeka, naime, ništavilo. Ništavilo iz kojeg čovjek dolazi kao iz svog podrijetla, i ništavilo u koje on ulazi svojim »*trkom u smrt*«, i koje ga se u međuvremenu neusporedivo dotiče u temeljnom stanju tjeskobe. Zapravo se radilo samo o tome, što bolje razumjeti što je to tajna ništavila i što se u njoj krije i skriva. I čovjeka bi također to trebalo zanimati, ako ne želi i dalje lutati po bespuću svoje izgubljenosti. On se ne bi smio okretati oko samoga sebe, već oko onog što je veće od njega samog. A što je to ništa, koje je veće od čovjeka? U daljnjem razvijanju Heideggerove misli doživljavamo ništa kao tajnu bitka koji se u kopreni ništavila pokazuje i skriva. Korak od fenomenalnog ništa do bitka je prvi i najglavniji korak na dugom putu Heideggerova mišljenja. Što znači taj korak, zašto je mogao biti učinjen? Fenomenalno ništa upućuje isto tako fenomenalno na »*bitak svakog bića*«. Tek po tom ništa postaje vidljiv bitak kao »*čudo svih čudesa*«, koje samo po sebi nije razumljivo.¹ Po tom ništa javlja se mogućnost prvotnog pitanja: zašto uopće nešto postoji, a ne ništa? Ništa omogućuje, dakle, biću da bude takvo. Zato se ništa može nazvati i bitak: ono omogućuje da bude ono što uvijek jest i biću da bude upravo

¹ *Was ist Metaphysik?* Frankfurt a. Main, ⁵1949, Nachwort, str. 43.

takav fenomen. Stoga u predavanju »Što je metafizika?« čitamo: »Tek u sjajnoj noći ništavila tjeskobe nastaje prvobitna otvorenost bića kao takvog: da nešto jest, a ne ništa.«² Bitak u tom smislu — koji se najprije pokazuje kao ništa — ostaje dugo vrijeme jedina Heideggerova misao. Iz te njegove jedine misli proizlazi sve ostalo u njegovu mišljenju.

Iz tog se razvija Heideggerova misao o istini. Ona je za njega *neskrivenost*, tj. ono što se pojavljuje iz skrivenosti kao ništavila, što se pokazuje i rasvjetljuje i što upravo time omogućuje svemu što jest, svakom biću, da se pojavi, pokaže i rasvijetli u svom bitku. Tim tumačenjem istine kao neskrivenosti pokazala se u novom svjetlu jedna od starih filozofskih temeljnih riječi, istina. Nešto se pomaklo u jednoj od njenih temeljnih misli koje od početka vladaju evropskim mišljenjem. Tradicionalno se istina određivala kao poklapanje mišljenja i bitka, ali ovdje jedan mislilac inzistira na apsolutnom prioritetu bitka koji sam sebe pokazuje. Tu se istina pojavljuje u novoj prvotnosti, prvotnija, veća i jača od mišljenja koje se k njoj okreće. Time je postignuto stajalište onkraj svakog subjektivizma, ali i svakog pozitivističkog objektivizma.

Polazeći od tumačenja istine kao neskrivenosti bitka, razvija Heidegger i misao o jeziku. Njega tu ne zanimaju formalne strukture jezika, nego njegovo podrijetlo. Odakle to da postoji jezik, da ljudi govore i posjeduju riječi za svoj izvanjski i unutarnji svijet? Što se krije u riječima da ih možemo shvatiti? Kako Heidegger misli, to dolazi od pojavljivanja ili priopćavanja bitka i — na temelju toga — od pojavljivanja i priopćavanja bića. Bitak se čovjeku pokazuje i domahuje mu u svakom biću i preko svakog bića. Jezik u sebi čuva i skriva to pokazivanje i domahivanje. Prema tome tumačenju, dakle, jezik nije ljudska tvorevina, makar to i bio čovjek koji mora govoriti. On je priopćenje bitka, »kuća bitka«, kuća u kojoj bitak živi i otkriva se i odakle čovjeku domahuje. Zadaća je ljudi da to priopćenje pravo ocijene, da ga čuvaju čistim, da ga njeguju i upotrebljavaju.

I ta nas misao vodi daleko od svakog subjektivizma, pa i od svakog objektivizma u tumačenju jezika. No ona nam otvara nove mogućnosti da u jeziku svratimo pažnju na stari sklop riječi i da iz njih čujemo šapat bitka, pojavljivanje istine. Ako nam sam Heideggerov jezik često izgleda samovoljan i teško razumljiv, onda to stoji u vezi s naznačenim temeljnim shvaćanjem i temeljnim doživljavanjem jezika. Ako to imamo pred očima, lako ćemo razumjeti zašto je Heidegger bio blizu pjesničkog i tu blizinu uvijek tražio. Tamo na poseban način govore čisti glasovi prapočetka na koje mora paziti mislilac. U tom je sklopu razumljivo i Heideggerovo tumačenje umjetničkog djela.

Iz misli o bitku razvija se kod Heideggera posebno i misao o biti povijesti Zapada. Upravo povijest ljudi Zapada, kao i uopće ljudska

² Na istom mjestu, str. 31.

povijest, posjeduje — prema Heideggerovu mišljenju — bit ili temelj ili podrijetlo, a ta bit, taj temelj, to podrijetlo ne leži u ljudskim rukama, premda upravo ljudi moraju izvršiti rad i borbu povijesti. Pa ako tek bitak omogućuje svakom biću da se pojavi, onda je na temelju tog nadljudskog pojavljivanja određeno i to, *kako* se bitak i s njim svako biće pojavljuje čovjeku, kako se pokorava njegovim rukama ili mu izmiče. A to je temeljni udes koji prebiva u svakoj povijesti.

I ovdje je učinjen velik i važan korak. Bitak je ujedno postao živ. Način na koji se on otvara i kako prodire u neskrivenost svoje istine, ujedno je uvijek novi način kako ljudi u svom svijetu pronalaze mogućnosti svog smještaja. Ovdje je Heidegger spojio sa svojom jedinom misli, ostajući joj trajno vjeran, temeljni doživljaj povjesnosti. A taj je doživljaj u tome da nijedan čovjek ne zna zašto se u određenim razdobljima stanoviti tijekovi misli za ljude otvaraju ili opet zatvaraju. Ti tijekovi misli, a s njima i tijekovi ljudskih djela — kako misli Heidegger — prvotno su ljudima poslani. A odakle će biti poslani ako ne od onog početnog pojavljivanja koje svemu omogućuje da se pokaže kao biće? Time se otvara mogućnost da se povijest shvati na sasvim nov način, naime, kao povijest bitka. Kad smo suočeni s tim novim mišljenjem, najedanput nam izgleda sasvim površno promatrati povijest kao djelo i djelovanje ljudi. Čovjek je u mogućnost svog mišljenja i djelovanja upućen nadljudskom sudbinom. To je sudbina kojoj čovjek onda može odgovarati više ili manje dobro ili loše. Vidjet ćemo da ta temeljna misao znači obrat s obzirom na sve obične misli o povijesti.

Ovaj početni zamišljaj povijesti kao povijesti bitka pruža Heideggeru sjajnu mogućnost da na nov način protumači čitavu zapadnu povijest, počevši od Predsokratika i Platona, preko Kanta, Hegela i Nietzschea pa sve do njegove misli o biti moderne tehnike. I doista, čitava povijest zapadne misli pokazuje se, na temelju Heideggerove misli, u novom svjetlu, a po njemu je povijest misli spojena s ljudskom poviješću uopće, od Predsokratika do modernog tehničkog svijeta. Heidegger jasno pokazuje da se ovdje zbililo nešto što nije samo po sebi razumljivo, te da se to i dalje zbiva. Prema Heideggeru, bitak se Grcima rano pokazao i rano im opet izmakao. Tim je udesom biće došlo u prednost pred bitkom, i mišljenje ljudskih subjekata dobivalo je sve više prednost pred bitkom i njegovim objavljivanjem, pa i pred bićem i njegovim objavljivanjem. Prema Heideggerovu tumačenju, mišljenje time biva mišljenjem ljudskih subjekata, a kao takvo uvijek više »predodžbenim« mišljenjem. Ljudski subjekti stavljaju biće preda se kao svoj predmet ili objekt i te objekte ujedno stavljaju, pomoću dokaza, na njihov siguran temelj. Tako nastaje, kao udes bitka koji izmiče, subjektivitet subjekata istovremeno s objektivitetom objekata. Nastaje predodžbeno mišljenje. To mišljenje Heidegger zove i *metafizika*. Naziv *metafizika* kod njega znači manje neke određene predmete, nešto nadosjetno, nego više povijesni temeljni način na koji se o biću uopće može misliti i njime raspolagati.

Subjektivitet, koji u tom djeluje i jača, prema Heideggeru je na djelu od Platona preko srednjeg vijeka i Descartesa, a dovršuje se u Nietzscheovoj volji za moć. Predodžbena i osiguravajuća bit »metafizike« postaje konačno voljom za gospodarenjem nad svijetom. To se gospodarenje na drugi, još obuhvatniji način dovršava u biti tehnike kao sveobuhvatnog gospodstva nad svijetom. Taj dalekosežni udes izrastao je iz svojih starih korijena, koji su se najprije pokazali kod Platona, a onda se tisućljetnim tijekom razvio do ovih završnih oblika.³

Tim je tumačenjem zapadne povijesti Heidegger pružio misao koja moderni racionalitet i tehnicitet iznenađujuće gleda zajedno s prvom pojavom racionalnog mišljenja kod Grka. Naša sadašnjost je ovdje pomoću jedne dalekosežne misli stavljena u novo i kritično svjetlo. Ta je misao u pojedinostima često bila kritizirana. No nitko tko se u nju zadubi ne može pobjeći pred njezinim pitanjem. I ta se misao koja se s tehnikom i njezinim velikim novim mogućnostima nadvila nad ljude kao neka stara kob, uvijek nanovo probila. Horkheimerovu i Adornovu dijalektiku prosvijećenosti možemo shvaćati kao varijantu te misli. I Herbert Marcuse je, kao izravan Heideggerov učenik, u svojoj viziji čovjeka jedne dimenzije prihvatio Heideggerove pobude. Istina, premda kritička teorija gleda u povijesti s njezinim sjajem i njezinim pogibeljima prije svega ljudsko djelo, Heidegger ipak unatoč tome ostaje kod svoje temeljne vizije o udesu bitka, i on upozorava da čovjek ne bi zaželio zagospodariti tim udesom. To bi, prema njemu, vodilo novoj erupciji volje za moć.

Stanje svijeta, nastalo dovršenjem metafizike u biti tehnike, postalo je, prema Heideggeru, prije svega kobnim za religioznu svijest. Heidegger se nije zanimao za religiozna pitanja, za Boga i kršćanstvo samo u mladosti, kad je neko vrijeme htio studirati teologiju, nego tijekom čitavog života. Uvijek je postavljao takva pitanja, premda na različite načine i ne bez kritične namjere. Smjeli bismo reći da se u tom pokazuje temeljna crta Heideggerova mišljenja.

Prema Heideggeru, kršćanska je teologija već rano pala pod sudbinski utjecaj metafizike, tj. pod utjecaj predodžbenog pojmovnog i racionalnog mišljenja. Time je Bog u mišljenju postao predodžbenim i osiguranim Bogom. A kao takav on postaje sve više ljudskom umjetnom tvorevinom i prestaje biti »božanskim Bogom«. Tom se pak Bogu metafizike i metafizičke teologije — kako kažu — »čovjek ne može ni moliti ni žrtvovati mu«.⁴

³ Usp. raspravu »Nietzsches Wort, Gott ist tot«, u *Holzwege*, Frankfurt a. Main 1950, str. 193. sl.; nadalje obje rasprave »Die Frage nach der Technik« i »Wissenschaft und Besinnung«, obje u *Vorträge und Aufsätze*, Pfullingen 1954, str. 13. sl. i str. 54. sl.

⁴ Usp. »Die ontologische Verfassung der Metaphysik«, u *Identität und Differenz*, Pfullingeu 1957, str. 70.

U ovom vremenu dolazi i do toga da ljudi, prema riječi Nietzscheova mahnitog čovjeka, ubijaju Boga⁵, naime voljom za moć koja se širi kao potpuno gospodstvo ne samo svijetom već se diže i protiv Boga.

U svakom slučaju dolazi do onog što Heidegger, prema Hölderlinovoj riječi naziva »Fehl Gottes« (Božja odsutnost): riječ »Bog« više ne svijetli, ne govori, i biva konačno zaboravljena.

Ta Božja odsutnost, prema Heideggeru, nije ništa. Ona može probuditi snage i mogućnosti novog obrata. U dubljim ljudima ona budi traženje i zov za Bogom. Heidegger tumači Nietzschea kao krik koji traži Boga. Božja odsutnost može također, kako nam to Heidegger kaže, pokrenuti svijest koja, istina, ne može nadomjestiti odsutnog Boga, ali koja može, time što trpi nevolju te odsutnosti, upraviti pažnju na znakove i migove koji proizlaze iz i upućuju u područje »Višeg«, tj., božanskog Boga. To je moguće zato jer je ta Božja odsutnost jedanput nazvana: »die gerade erst anzueignende Anwesenheit der verborgenen Fülle des Gewesenen und so verwandelt Wesenden«⁶ (prisutnošću skrivene punine onog što je bilo i što je, tako promijenjeno, prisutno — a tu prisutnost treba tek usvojiti).

Ti pokušaji osvješćivanja spadaju, prema Heideggeru, u ono što on zove »Verwindung der Metaphysik (preboljenje metafizike). Ono se sastoji u preobražaju svega dosadašnjeg mišljenja — od Grka do danas — u novom smjeru i ususret novom udesu, ali čuvajući njenu živu supstanciju. Radi se o prvotnijem doživljaju svijeta, čovjeka i Boga, o nadvladavanju svega umjetnog i racionalnog, o osvajanju novih izvora. Jedan od putova prema tome je buđenje svijesti. Heidegger misli da je vrijeme pokretu koji bi u prisebnosti dao novi smjer, jer bi vrijeme dovršenja metafizike u biti tehnike koja gospodari svijetom moglo biti i vrijeme njenog još skrivenog svršetka.

(Bilješka: O vezi tog pitanja s pitanjem o božanskom Bogu opširnije sam raspravljao u raspravi »Gott im Denken Heideggers«, u *Zeit und Geheimnis*, Freiburg 1975. str. 258. sl.)

Ova kratka skica Heideggerove misli omogućit će nam da bar naslutimo njegovu izvanrednu širinu, dubinu i snagu. No da li je ta misao naišla na odjek, da li je u našem vremenu doista djelovala? Da li je prisutna u vremenu ili je čak čeka budućnost? Katkad izgleda da Heideggerova misao stoji samo kao golem misaoni znak (*Denk-Mal*) pokraj vremena, a jedva u njemu. Treba svakako priznati da su mnogi važni mislioci našeg vremena sjedjeli kod Heideggerovih predavanja i seminara i pri tome dobili važne misaone pobude. Ali neka prava Heideggerova škola nije postojala. Možemo također primijetiti da su se mnogi važni pojedinačni

⁵ Usp. raspravu »Nietzsches Wort, Gott ist tot«, u *Holzwege*, Frankfurt a. Main 1950, str. 193. sl., osobito str. 140. sl.

⁶ Tako u pismu mladom studentu, u *Vorträge und Aufsätze*, Pfullingen 1954, str. 182.

motivi samostalno dalje razvijali kod drugih mislilaca u drugim znanostima. Takav slučaj imamo kod njegovih misli o jeziku i razumijevanju u hermeneutici Hansa Georga Gadamera, pa njegovo kritičko razmišljanje o dijagnozi sadašnjeg vijeka na području kritičke teorije, njegovi iskazi o čovjeku u psihijatriji Ludwiga Binswanger i Medarda Bossa i njegove misli o jeziku i poeziji kod Emila Staigera.

Ne malo njegovih misli naišlo je na kritiku. Tu spada prije svega njegova zabluda iz godine 1933., kad se za kratko vrijeme prilagodio početnoj struji nacizma. Nejasnoći njegova jezika se Theodor W. Adorno rugao kao »žargonu zapravosti«* (Jargon der Eigentlichkeit). U taj sklop spada i prizvuk reakcionarnog, što mu je predbacio Manes Sperber protiv arhaične crte u njegovu mišljenju i rustikalnosti u njegovu stilu života. Da li je Heidegger svojevrijedno zaostao za Modernom?

No sve to, preuzimanje plodnih motiva i kritika upadnih i tuđih crta, nije možda pogodilo pravu jezgru stvari. Moramo također reći da je Heideggerovo djelovanje na široke slojeve splasnulo. Ono je ionako većim dijelom počivalo na nesporazumima.

Treba, međutim, svratiti pažnju na to da je Heidegger imao, i još uvijek ima, osobito jak utjecaj u Japanu, u zemlji koja je, s jedne strane, s golemom energijom prihvatila modernu američku tehnologiju i s njom povezani oblik privrede, a s druge strane, ne želi napustiti vlastitu kulturu, obilježenu duhom budističke religioznosti. Na sveučilištu u Kyotu poučava sada već treća generacija Heideggerovih učenika. Profesor Tsujimura izjavio je prigodom Heideggerova 80. rođendana u Meßkirchu, da je Heidegger omogućio Japancima da bolje artikuliraju svoju vlastitu tradiciju.⁷ To je pažnje vrijedno Heideggerovo djelovanje na području jedne nekršćanke religioznosti i filozofskog mišljenja iz jedne potpuno drugačije tradicije. To je možda najznamenitiji susret zapadnog i istočnog mišljenja koji nam je bio u ovo naše vrijeme darovan.

Uz to moramo još reći slijedeće: postoji inače više pojedinaca i samotnih mislilaca koji slijede Heideggerove misli, jer su ih one pogodile. Ima ih posvuda po svijetu, u Sjevernoj i Južnoj Americi, u Aziji i Africi, kao i u zemljama istočnog bloka.

Pitamo se konačno: da li je Heidegger utjecao na kršćansko mišljenje i na kršćansku teologiju? Da li je on tu prisutan?

U tridesetim i četrdesetim godinama našeg stoljeća postojala je čitava skupina mladih katoličkih filozofa koji su pokrenuli s mjesta tradicionalni katolički tomizam i dali mu novi smjer mišljenja. Svi su bili potaknuti neusporedivom energijom Heideggerovog mišljenja i uspjelo im je da staroj misli daju novo lice. Tu spadaju Max Müller, mladi Karl Rahner, Gustav Siewerth, Johann Baptist Lotz i moji vlastiti pokušaji

* Riječ »Eigentlichkeit« je kovanica prema riječi »eigentlich«, koja znači »pravu«, »u stvari«, »strogo uzevši«, pa se zato i ne može dobro prevesti (primj. prev.).

⁷ Usp. Martin Heidegger, 26. rujna 1969, Govori prigodom 80-tog rođendana, Meßkirch 1969.

iz onog vremena. Bilo je to pravo proljeće samostalnog i strogog mišljenja u okviru katoličke tradicije, potaknuto Heideggerovom misli. No to se djelovanje zbivalo više na području filozofije ukoliko je ona bila njegovana u katoličkim školama i tradicijama. Bilo je i izravnih utjecaja Heideggerovih motiva na kršćansku teologiju. Najpoznatija je upotreba pojmovnih zamišljaja mladog Heideggera koju je izvršio nedavno preminuli Rudolf Bultmann kad je pokušao »egzistencijalno«
interpretirati biblijske iskaze. To je za njega bio važan princip interpretacije. Čini se, međutim, da je otada njegovo značenje opalo.

Moramo priznati: Heidegger nije u velikoj mjeri prisutan u današnjoj teologiji, i to unatoč tome što središnja pitanja upravljena teologiji polaze upravo od njega. Jedno takvo pitanje jest ono o dominaciji predodžbenog mišljenja u teologiji, mišljenja koje svoj predmet samo osigurava i njime gospodari. Tu je i pitanje odsutnosti božanskog Boga. To je pitanje jedva dobilo odgovor u teologiji mrtvog Boga, koja je ionako bila kratka daha. A što je s Heideggerovim traženjem božanskog Boga u teologiji? A ono što je Heidegger mislio o biti tehnike, tj. o današnjoj civilizaciji, postalo je, kako mi se čini, još hitnijim pitanjem otkako je razvoj tehnike, na primjer, u modernim sistemima naoružanja u SAD i u Sovjetskom Savezu, svakom koji misli očito pokazao pogibelji koje su dane tehnikom i njezinim blagodatima. Takozvanu političku teologiju evropskog ili latinskoameričkog obilježja možemo možda shvaćati kao zalet u tom smjeru. No opravdano je pitanje da li taj zalet seže do temelja stvari.

Sigurno je da se na temelju Heideggerova mišljenja upravo teologiji postavljaju velika i temeljna pitanja. Pred nama stoji zadatak da im se doista otvorimo i prihvatimo njihov teret. Utoliko, kako mislim, Heideggerov utjecaj na teologiju još nije prisutan. O njemu se nećemo moći nagadati na velikom tržištu mišljenja. No nekoliko onih koji razmišljaju mogu se posvetiti tom djelovanju i na putu velikih pitanja, koja je Heidegger postavio kršćanima, učiniti nekoliko koraka naprijed.

S njemačkog preveo *Ivan Macan*

Résumé

Cette contribution veut communiquer certains faits et documents, pas trop connus, probablement, sur les derniers jours du grand penseur allemand Martin Heidegger.

Il s'agit de trois documents en traduction croate:

1. Un extrait de la lettre du professeur Bernhard Welte à notre collaborateur Tomo Vereš. Né à Messkirch comme Heidegger, enseignant à l' Université de Freiburg i. Br. comme lui, étant à la fois, d'une certaine manière, son élève et ami, le prof. Welte fut appelé par Heidegger le 14 janvier 1976 à un longue entretien et demandé de prononcer l'oraison funèbre à son enterrement.

2. L'oraison funèbre du prof. Welte, prononcée le 28 mai 1976 à Messkirch et publiée en allemand dans l'hedbomadaire *Christ in der Gegenwart* (Freiburg i Br.) du 13 juin 1976, p. 188.

3. Un choix de vers sous titre »Paroles de Hölderlin«, fait par Heidegger lui-même quelques semaines avant sa mort et lu, selon le désir du philosophe, par son fils Hermann Heidegger à l'enterrement.

On ajoute, enfin, à ces documents une étude serrée du prof. B. Welte sur la vie et l'oeuvre de Martin Heidegger, écrite spécialement pour les lecteurs croates.